

taa runsain määrin iloisia ja antoisia vapaan tutkijan päiviä. Ne tulevat kaikki koitumaan myös suomalaisen nimistöntutkimuksen hyödyksi. ■

EERO KIVINIEMI

Suomen kielen laitos,

PL 3 (Fabianinkatu 33),

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *Eero.Kiviniemi@helsinki.fi*

LÄHTEET

ALANEN, TIMO – KEPSU, SAULO 1989: Kuninkaan kartasto Suomesta 1776–1805. *Konungens kartverk från Finland. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 505.* SKS, Helsinki.

KEPSU, SAULO 1964: *Valkealan Skipparilan nimistö.* Käsikirjoite. Nimiarkisto,

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
— 1981: Pohjois-Kymenlaakson kylänimet. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 367. SKS, Helsinki.

— 1990: *Toponymie des Dorfes Kepsu. – Finnish Onomastics — Namenkunde in Finnland s. 61–83.* *Studia Fennica 34.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Leningrad opaskartta — guidekarta 1991. Karttakeskus, Helsinki.

MIKKONEN, PIRJO – PAIKKALA, SIRKKA 1992: *Sukunimet. Toinen painos.* Helsinki. *Suomenmaa V. Viipurin lääni.* Helsinki 1923.

VAHTOLA, JOUKO 1980: *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty.* *Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus.* *Studia historica septentrionalia.* Rovaniemi 1980.

KUVA KIELIOPILLISTUMISESTA

Bernd Heine, Ulrike Claudi & Friederike Hünemeyer *Grammaticalization. A conceptual framework.* The University of Chicago Press, Chicago 1991. 318 s. ISBN 0-226-32515-4.

Paul J. Hopper & Elizabeth Closs Traugott *Grammaticalization.* Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge University Press, Cambridge 1993. XXI + 256 s. ISBN 0-521-36684-4.

Kieliopillistumisen tutkimus on nousut suureen suosioon viimeksi kuluneiden kymmenen vuoden aikana. Vuonna 1991 ilmestyi kaksiosainen kokoomateos »Approaches to grammaticalization», jonka toimittivat Bernd Heine ja Elizabeth Closs Traugott. Samana vuonna tuli julki

Heinen yhdessä Ulrike Claudin ja Friederike Hünemeyerin kanssa kirjoittama monografia »Grammaticalization: A conceptual framework». Alan ensimmäisenä oppikirjana itsensä esittelee vuonna 1993 ilmestynyt Paul Hopperin ja Elizabeth Traugottin kirjoittama »Grammaticalization».

▷

Näiden lisäksi on ilmestynyt lukuisia suppeampia aihepiirejä käsitteleviä monografioita ja artikkeleita.

Kieliopillistumisen tutkimus sulkee sisäänsä hyvin erilaisista lähtökohdista nousevia tutkimussuuntia. Niinpä esimerkiksi Heinen, Claudin ja Hünнемeyerin juuret ovat kognitiivisessa lingvistiikassa, kun taas Hopper ja Traugott ovat tekstin ja diskurssin tutkijoita. Yhteistä on se, että asetetaan kyseenalaiseksi strukturalistinen näkemys kielellisistä kategorioista selvärajaisina yksikköinä, jotka muodostavat vakaita, itseriittoisia systeemejä (ks. esim. Hopper ja Traugott s. 25). Kieliopillistumisen tutkimus on omalla tavallaan auttanut 1980-luvun diskurssin tutkijoita ja kognitivisteja löytämään yhdistävän sillan perinteiseen filologiseen ja kielihistorialliseen tutkimukseen.

Tutkimusten erilaiset lähtökohdat ovat sidoksissa valittuun metodiikkaan ja siihen, mitkä kieliopillistumisen aspektit nousevat keskeisimpinä esiin. Kummankin kirjan kirjoittajat ovat yhtä mieltä siitä, että kieliopillistumisprosessin alkuvaiheessa keskeinen ilmiö on metafora kun taas myöhemmässä vaiheessa nousevat erilaiset pragmaattiset päättelyprosessit etualalle (tämän järjestyksen kritiikkiä ks. Laitinen 1993). Heine, Claudi ja Hünнемeyer perustavat käsittelynsä laajaan Afrikan kielten tuntemukseen, mutta heidän analyysinsa koskevat vain yksittäisiä lauseita. Afrikan kieliä koskevaa diakronista tutkimusta on tehty vähän verrattuna esimerkiksi indoeurooppalaisiin kieliin, eikä Heinen ja kumppaneiden käytössä siten ole ollut sellaisia vuosisataisia tekstikorpuksia, jollaisiin esimerkiksi Traugottin englantia koskevat metonymiatutkimukset pohjaavat. Näistä rajoituksista käsin on luontevaa, että Heine, Claudi ja Hünнемeyer keskittyvät teoksessaan metaforan käsittelyyn. Hopperilla ja Traugottilla taas

ei ole takanaan sellaista kognitiivista teoriataustaa, johon he metaforakehityksen sijoittaisivat; siispä he keskittyvät metonymiaan.

KIELIOPILLISTUMINEN KONSEPTUAALISESSA TEORIASSA

Heine, Claudi ja Hünнемeyer lupaavat teoksensa alaotsikossa sijoittaa kieliopillistumisen »konseptuaaliseen kehukseen». Teoksen vahvin puoli on ehkä juuri tässä: kirjoittajat sitovat väitteensä selkeään teoriakehukseen, ja lukija voi arvioida väitteitä suhteessa siihen. Teoksen kokonaisote on varsin teoreettinen, mutta tämä ei tee siitä suinkaan vaikealukuista: asioissa edetään johdonmukaisesti ja väitteitä havainnollistetaan piirroksin ja kaavioin.

Alkuluvussa kirjoittajat esittävät laajahkon katsauksen kieliopillistumisen tutkimuksen historiasta. Historiallisen katsauksen kautta kirjoittajat peilaavat myös omaa sijoittumistaan kielitieteen kenttään. Katsauksen jälkeen luvussa 2 esitellään metafora kieliopillistumisen motivoivana kognitiivisena voimana. Tässä yhteydessä tulevat esiin keskeiset käsitteet lähderakenne (*source*) ja kohderakenne (*target*), joiden välisenä linkkinä metafora toimii.

Luvussa 3 käsitellään kieliopillistumisen etenemistä jouduttavia pragmaattisia päättelyprosesseja. Näillä tarkoitetaan erilaisia käyttökonteksteissa syntyviä uusia tulkintoja, jotka vauhdittavat kieliopillistumista. Niiden yksi alalaji on metonymia.

Luvussa 4 kirjoittajat esittelevät konseptuaalisen mallinsa, joka koostuu kahdesta keskenään vuorovaikutteisesta osasta, mikrorakenteesta ja makrorakenteesta. Makrorakenteet ovat luonteeltaan psykologisia, ja ne sisältävät erilaisia konseptuaalisia alueita, joiden välisenä yhdistävänä sitenä on metafora. Tässä yhteydessä kir-

joittajat käsittelevät eri alueiden välisiä suhteita kieliopillistumisprosesseissa (esim. spatiaaliset käsitteet voivat kieliopillistumisaan synnyttää possessiivisiä ilmauksia, muttei toisin päin). Mikrorakenteet puolestaan ovat pragmaattisia; ne toimivat konteksteissa. Mikrorakenteiden tasolla kieliopillistumista vievät eteenpäin erilaiset pragmaattiset prosessit, kuten metonymia ja konversationaaliset implikaatiot.

Luku 5 käsittelee muutosta leksikaalisesta ilmauksesta kieliopilliseksi, siis kieliopillistumisen perustyyppiä. Luvussa 6 on esillä kieliopillisen ilmauksen muutos entistä kieliopillisemmaksi. Sekä Heine, Claudi ja Hünemeyer että Hopper ja Traugott rajaavat kieliopillistumisen pelkästään näihin muutoksiin ja jättävät käsittelemättä esimerkiksi sanajärjestyksen kiteytymistä koskevan tutkimuksen. Tavallaan tämä on vahinko, sillä usein on todettu sanajärjestyksen kiinteytymisen olevan sidoksissa muissa syntaktisten funktioiden merkintäjärjestelmissä tapahtuviin muutoksiin (esim. sijanmerkinnän vaillinaistuminen saattaa aiheuttaa tarpeen valjastaa sanajärjestys kieliopillisten funktioiden merkintään).

Luvussa 7 Heine, Claudi ja Hünemeyer käsittelevät ns. kategoriaalisia metaforia. Niissä on kyse kahden kategorian välisestä metaforasuhteesta, esim. oliokategorian ja paikkakategorian välisestä suhteesta (tällaiseen metaforaan perustuvaa kieliopillistumiskehitystä edustaa esim. suomen sana *rinta*, josta on tullut myös paikanilmaus). Puheena ovat myös jotkin muut abstraktit metaforasuhteet, jotka kieliopillistumisessa toimivat; niitä edustaa esimerkiksi futuurin ilmausten kehittymisen pakon, halun tai kyvyn ilmauksista.

Viimeinen luku käsittelee kieliopillistumisprosessien vaikutusta kielen rakentamiseen. Kirjoittajat käyttävät käsitettä kieliopillistumisketju (*grammaticalization*

chain) kuvaamaan toisaalta kieliopillistumisprosessin vähittäisyyttä, toisaalta siinä näkyvää osittaista päällekkäisyyttä morfoloogisissa tai kognitiivisissa rakenteissa.

Heine, Claudi ja Hünemeyer ovat hahmotelleet mahdollisia konseptuaalisia kehityskulkuja metaforan käsitettä hyödyntäen. Kuten kirjoittajat myöntävät, kieliopillistumisen kuvauksessa metaforan avulla on kuitenkin metodisia ongelmia, koska metafora kuvaa siirtymän yhdeltä kognitiiviselta alueelta toiselle diskreettinä hyppäykseksi (s. 105). Tämä ei tietenkään vastaa kieliopillistumisen todellista, vähittäistä luonnetta. Kuvauksen korjaamiseksi tarvitaan kontekstuaalista mikrorakenteiden analyysia. Kirjoittajat toteavat itse (s. 238–239), että heidän omaksumansa lausepohjainen näkökulma kieliopillistumiseen on rajoittanut analyysin alaa. Tässä he osuvat nähdäkseni kirjan ydinongelmaan: yksittäisten lauseiden tarkastelu ei anna mahdollisuuksia vakuuttavaan pragmaattisten päättelyketjujen analyysiin, ja kontekstuaalinen mikrorakenteiden analyysi ei onnistu. Tämä ongelma aiheuttaa lievää epätasapainoa kirjan kokonaisuuteen.

Heinen, Claudin ja Hünemeyerin kirja on hauska lukea: runsaat esimerkit tukevat hyvin aiheiden käsittelyä. Tekijöiden ansioksi voi lukea sen, että he ovat tuoneet kansainväliseen kieliopillistumiskeskusteluun paitsi aineistoa Afrikan kielistä myös runsaasti viittauksia eurooppalaiseen kieliopillistumista käsittelevään kirjallisuuteen.

KIELIOPILLISTUMISEN OPISKELUA

Hopperin ja Traugottin kieliopillistumiskirja on kirjoitettu kieliopillistumisen alkeiskurssin oppikirjaksi, jonka lukemiseen ei vaadita paljon esitietoja lingvistiikasta. Kirjoittajat toteavat, etteivät sitoudu kirjassaan mihinkään erityiseen kielioppiteoriaan

vaan keskittyvät tuomaan esiin »havaintoja, jotka johtavat väitteisiin siitä, millaisia asioita kunnan teorian pitää pystyä kuvaamaan» (s. xv). Tällainen havaintojen teko ja väitteiden muodostaminen niistä ei kuitenkaan ole esiteoreettista puuhastelua, vaan teoriasidonnaista toimintaa. Hopper ja Traugott sanoutuvat irti strukturalismista (esim. s. 25), mutta eivät selkeästi asetu kannattamaan mitään vaihtoehtoa, vaan teoriataustasta täytyy ottaa selkoa rivien välistä. Tämä ei ole välttämättä helppoa, varsinkaan alkeiskurssin opiskelijalle. Jos tietää jotain Hopperin ja Traugottin tutkijaprofiileista, havaitsee, että kirja on jonkinlainen kompromissi, joka yrittää sovittaa yhteen Traugottin historiallista tekstin tutkimusta (esim. Traugott 1989) ja Hopperin emergenttiä kielioppia (esim. Hopper 1988).

Johdannon jälkeen Hopper ja Traugott luovat katsauksen kieliopillistumistutkimuksen historiaan ja nykysuuntauksiin. Historiakatsaus on suppeampi, nykysuuntauksien esittely taas kattavampi kuin Heinella ja kumppaneilla. Luvussa 3 käydään läpi kieliopillistumisen keskeisiä mekanismeja, uudelleenjäsenystä (*reanalysis*) ja analogiaa. Luku seurailee kielihistorian perusteita, muttei tunnu oikein loppuun asti mietityltä. Esimerkiksi uudelleenjäsenys määritellään aluksi siten, että se »muuntaa pinnanalaisia representaatioita» (»modifies underlying representations»), olivatpa ne sitten semanttisia, syntaktisia tai morfologisia, ja saa siten aikaan säännön muutoksen, kun taas analogia »muuntaa pintaesiintymiä» (»modifies surface manifestations», s. 32). »Pinnanalaiset representaatiot» tuntuu edellyttävän kaksitasoista kuvausta, mikä taas sopii huonosti Hopperin ja Traugottin muuhun esitykseen. Parikymmentä sivua myöhemmin asia tulee uudelleen esiin, ja silloin sanotaan, että uudelleenjäsenys toimii syntagmaattisella tasolla ja

analogia paradigmaattisella tasolla (s. 56, 61), eikä mistään pinnanalaisista representaatioista puhuta enää mitään.

Luvussa 4 Hopper ja Traugott esittelevät oman kieliopillistumisnäkemysensä keskeisintä antia, kieliopillistumisessa tarvittavaa pragmaattista päättelyä. Tämän otsakkeen alla Hopper ja Traugott käsittelevät ensin konversationaalisten implikaatiurien pakollistumista, sitten metaforista ja metonymymista prosessointia. Hopperin ja Traugottin näkemys metaforasta eroaa Heinen ja kumppaneiden kannasta siinä, että metafora käsitetään kontekstuaaliseksi prosessiksi (Sperberin ja Wilsonin 1986 tapaan), kun taas Heine tutkijatovereineen ymmärtää sen semanttiseksi siirtymäksi, joka toimii makrostruktuurien tasolla.

Luku 5 on omistettu kieliopillistumisen suuntaisuudelle. Hopper ja Traugott vakuuttavat, että kieliopillistuminen etenee aina yksisuuntaisesti, yhä kieliopillisempaan päin (tämän väitteen kritiikkiä ks. Campbell 1991). Luku 6 käsittelee lauseen sisäisiä morfologisia muutoksia, luku 7 taas lauseiden välisissä kytköksissä tapahtuvia muutoksia.

Kirjan päätösluvussa käsitellään lyhyesti kielikontaktien vaikutusta kielen muuttumiseen sekä kritisoidaan parametri-teorian kuvausta kielen muutoksista. Luvussa nousee uudestaan esiin kirjan aatteellinen tausta: kielitieteen kenttä nähdään kahtia jakautuneeksi niihin tutkijoihin, joiden käsityksen mukaan kielioppi on olemassa itsenäisenä rakenteena, irrallaan kielen käytöstä (Hopperin 1988 »a priori grammar»), ja niihin, joiden mukaan kielioppi on kieliopillistumisprosessien tulosta eikä selaisena koskaan valmis (tällaisen kahtiajaon kritiikkiä ks. Croft 1995). Edellisistä Hopper ja Traugott sanoutuvat selkeästi irti, jälkimmäisille he ovat kirjoittaneet kirjansa.

Kirjoittajat esittävät esimerkkejä lukuisista eri kielistä, mutta vahvimmillaan he

ovat käsitellessään indoeurooppalaisia kieliiä ja malesiaa, joita he ovat itse tutkineet. Muista kielistä otettujen esimerkkien analyysi on usein sängen heiveröistä, kun sitä vertaa esimerkiksi englannin *that*-komplementtien kehityksen esittelyyn (luku 7.5.1).

Hopperin ja Traugottin kirja vastannee melko hyvin tarkoitustaan oppikirjana, joka ei vaadi juurikaan ennakkotietoja. Kieliopillistumisen tutkijoille kirja tuskin antaa mitään mullistavaa uutta. Sekä tutkijan että opiskelijan kannalta kirjan hyödyllisyyttä heikentää se, että monet asiat jäävät ikään kuin roikkumaan ilmaan, koska niitä ei sitoda mihinkään teoriakehykseen.

LOPUKSI

Hopperin ja Traugottin kirja muodostaa kiintoisan parin Heinen, Claudin ja Hünne-meyerin kirjalle. Päällekkäisyyttä kirjoissa on itse asiassa hyvin vähän, varsinkin kun ottaa huomioon, että samoja käsitteitä käytetään hieman erilaisista asioista (esim. metafora). Heine ja kumppanit tarjoavat mittavan luettelon lähteitä kieliopillistumistutkijoiden käyttöön. Molemmat kirjat henkivät typologista kiinnostusta kielten kirjoon ja tarjoavat kiinnostavia esimerkkejä eri kielissä kieliopillistuneista kategorioista. Kirjoista näkyy myös se, että suomalais-ugrialaisten kielten tutkijoilla olisi paljon annettavaa typologisesti suuntautuneelle kielitieteelle. On vain löydettävä kanavat, joita pitkin tieto saavuttaa tämänkin yleisön.

MARJA-LIISA HELASVUO

Suomen kielen laitos,

PL 3 (Fabianinkatu 33),

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *helasvuo@helsinki.fi*

LÄHTEET

- CAMPBELL, LYLE 1991: Some grammaticalization changes in Estonian and their implications. – Elizabeth C. Traugott & Bernd Heine (toim.), *Approaches to grammaticalization I* s. 285–299. John Benjamins, Amsterdam.
- CROFT, WILLIAM 1995: Autonomy and functionalist linguistics. – *Language* 71 s. 490–532.
- HOPPER, PAUL J. 1988: Emergent grammar and the a priori grammar postulate. – Deborah Tannen (toim.), *Linguistics in context* s. 117–134. Ablex, Norwood, NJ.
- LAITINEN, LEA 1993: Nesessiivirakenne, kieliopillistuminen ja subjektiivisuus. – *Virittäjä* 97 s. 149–170.
- SPERBER, DAN – WILSON, DEIRDRE 1986: *Relevance. Communication and cognition*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- TRAU GOTT, ELIZABETH C. 1989: On the rise of epistemic meanings in English: An example of subjectification in semantic change. – *Language* 65 s. 31–55.
- TRAU GOTT, ELIZABETH C. – HEINE, BERND (toim.) 1991: *Approaches to grammaticalization I–II*. John Benjamins, Amsterdam.